

Herner Máté

A növények titkos élete – A ἕτερον ζῶον helye és szerepe a *Timaios* élő világában

Az ember természete és ideális magatartása Platón dialógusainak egyik központi, visszatérő témája.¹ Az egyetlen kifejezetten kozmológiai témájú dialógusban, a *Timaios*ban általánosan meghatározó szerepet kap a kérdés metafizikai vetülete, amennyiben Platón jellegzetes test-lélek elmélete itt egyenesen a mindenség alapvető természetének leírását szolgálja, a kozmosz ugyanis teljes egészében egy, mindent átfogó, testből és lélekből álló élőlényként jelenik meg. A dialógus központi alakja, Timaios összetett, részletes elbeszélésben mutatja be, hogyan alkotta a világot a maradéktalanul jó, kozmikus mesterember, a Démiurgosz, attól a tökéletesen önzetlen céltól vezérelve, hogy a tőle független, a leendő kozmosz alapját képező, látható szubsztátumot rendezetlenségéből a lehető legteljesebb rendbe vezesse. Az alkotó első elhatározása a világ alapvető természetére vonatkozik: megállapítja, műve csak akkor lehet kiváló, hogyha rendelkezik értelemmel, ehhez viszont lélekre van szüksége, a keletkezés és elmúlás világában ugyanis az értelem lélek nélkül nem járulhat semmihez.

[...] megfontolás útján pedig azt találta, hogy a természettől fogva látható dolgok közül egészében véve semmi, ami híján van az értelemnek, nem lehet szebb annál, ami értelemmel bír; értelem pedig lélek nélkül nem járulhat semmihez. E megfontolás alapján, értelmet helyezve lélekbe s lelket testbe, építette fel a mindenséget, hogy oly művet alkosson, mely természeténél fogva a legszebb és legjobb. Így hát a valóságos elbeszélés alapján azt kell, hogy mondjuk, ez a világ az isten gondviselése folytán valóban lelkes és értelmes élőlényé lett. (30a)²

1 Köszönettel tartozom Bárány Istvánnak és Lautner Péternek, akik megjegyzéseikkel és javításaikkal nagyban hozzájárultak, hogy a szöveg elnyerje jelenlegi formáját. Külön köszönet illeti müncheni tanárait és hallgatótársaimat, és Várna Györgyit, akik sokat segítettek a probléma megfogalmazásában és a megoldási kísérlet felépítésében.

2 λογισάμενος οὖν ἠύρισκεν ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ὁρατῶν οὐδὲν ἀνόητον τοῦ νοῦν ἔχοντος ὄλον ὄλου κάλλιον ἔσεσθαι ποτε ἔργον, νοῦν δ' αὖ χωρὶς ψυχῆς ἀδύνατον παραγενέσθαι τῷ. διὰ δὴ τὸν λογισμὸν τόνδε νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ, ψυχὴν δ' ἐν σώματι συνιστάς τὸ πᾶν συνεκταίνετο, ὅπως οἱ κάλλιστον εἶη κατὰ φύσιν ἄριστόν τε ἔργον ἀπειρασμένως. οὕτως οὖν διὰ τὸν λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἐμψυχον ἔνουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. A *Timaios*zból származó görög szövegeket minden esetben Burnet kiadásából, a magyar pedig Kövendi Dénes fordításában idézem.

Timaiosz az állítását se nem fejt ki, se nem indokolja, az olvasó feladata tehát, hogy azt tartalommal töltsé fel. Első olvasásra úgy tűnhet, a tartalom egyértelmű: ahhoz, hogy valami értelemben részesüljön, lélekre van szüksége, tehát élőlénynek kell lennie. A továbbiakban egyik célom, hogy megmutassam, az értelem és a lélek közötti kapcsolat természete nem magától értetődő, majd fontolóra vegyem a viszony értelmezésének lehetséges útjait.

A világ egésze tehát egyetlen, összefüggő egység, az „élőlények élőlénye”, amelynek teljessége megköveteli, hogy maradéktalanul magába foglalja az élőlények négy nemét.³ A kozmoszt, csakúgy mint minden más látható élőlényt, test és lélek összetétele alkotja, és Timaiosz részletesen elbeszéli a kozmikus test és lélek természetét és megalkotásuk folyamatát. A Démiurgosz elsőként a „legtökéletesebb alkotást”, a kozmikus lelket alkotja meg, amelynek alapanyagául a legfőbb Formák keveréke szolgál, amelyet a zenei harmónia arányaival lát el, így biztosítva mozgásainak tökéletes szabályosságát. A lélek után a kozmosz teste következik, amelyet a négy elem maradéktalan összességéből, matematikai arányok felhasználásával tesz összefüggő, szabályos egységgé. Ezután megtudjuk, a test és a lélek összekapcsolásával hogyan vette kezdetét a kozmosz véget nem érő, boldog, kiegyensúlyozott és egészséges élete, és annak két tevékenysége: egyrészt a kozmikus léleknek az égitestek által feltárt szabályos *körmozgása*, másrészt pedig annak a kozmosz folyamatos változásban lévő elemeit és a valódi örök és önazonos létezőket, a Formákat egyaránt felölelő *gondolkodása*.⁴

Miután elkészítette a kozmosz nagy, átfogó struktúráját, a Démiurgosz hozzálát a korábban megállapított feladat végrehajtásához, és a csillagok, a „teremtett istenek” megalkotásával megkezdí az élőlények négy nemének kialakítását. A teremtett istenek, ahogy látni fogjuk, születésük után jóformán azonnal átveszik a stafétát a Démiurgosztól, és központi szerepet játszanak a kozmosz kialakításának hátralévő részében.⁵ Dolga végeztével a Démiurgosz áttér utolsó sajátkezű művére, az emberi lélekre, amelyet a kozmikus lélek összetevőiből és annak mintájára, azonban kevésbé tökéletes módon alkot meg. Mielőtt elhelyezi őket az első, emberi testükben, körútra vezeti a lelkeket, és megismerteti őket az „univerzum törvényével”: megtudják, hogy haláluk után többségük újra visszatér majd a földi létbe, következő testüket pedig első életükben tanúsított magatartásuk határozza majd meg, tehát nem garantáltan emberi test lesz, hanem adott esetben az alacsonyabb rendű állati testek egyike. Az első és legkiválóbb halandó test, az emberi test megformálását a Démiurgosz a teremtett istenekre

³ *Timaiosz* 30 c-d, 39e-40a.

⁴ *Timaiosz* 31b4-37c5.

⁵ Ennek fényében kifejezetten meglepő, hogy Timaiosz milyen kevés figyelmet szentel nekik. Mindössze annyit tudunk meg róluk, hogy a kozmosz egészéhez hasonlóan gömb alakúak, testüket túlnyomó részt tűz alkotja, véget nem érő életüket pedig égi mozgásaik és a saját maguk körüli, folyamatos forgás és a vele járó gondolkodás jelentik (38b6-40c3).

bízza, akik úgy alakítják ki, hogy a halhatatlan lélek számára minden szempontból a lehető legjobb földi hajlékot nyújtja. A kozmikus törvény – ahogy az a későbbiekben kiderül – meghatározó jelentőséggel bír a többi élőlény számára, az állati testek ugyanis nem csupán a tökéletlen lelkek büntetései, hanem egyenesen a tökéletlenségük következményei. Timaiosz szerint ugyanis az állatok számtalan faja az első és legkövetesebb halandó test, az emberi test specifikus irányban eltorzult másának felel meg, jellemző tulajdonságaik pedig az őket létrehozó lélek jellemző érénytelségének tükröződései. Az égitestek és az élőlények további három, földi faja tehát mind a lélekvándorlás rendjébe illeszkednek, amennyiben mind egy, az értelmes lélek tökéletes formájában és működésében gyökerező hierarchia láncolatát képezik, amelynek paradigmája a tökéletes értelem és a legszabályosabb önmozgás megtestesítőjeként maga a kozmosz, legkiválóbb földi példánya pedig az ember, hiszen az élőlények további fajainak sokszínűsége ez utóbbi különféle eltorzulásait tükrözi.

Az így létrejött élővilág főszereplői a halhatatlan, testről testre vándorló lelkek, sarokpontja azonban az első és legkiválóbb, örök életű teremtményként egyértelműen maga a kozmikus élőlény és lelkének szabályos, intelligens körmozgásai. Ezek két szempontból is mintaképül szolgálnak az összes többi élőlény számára: egyrészt metafizikai értelemben, mivel a lélekvándorlás alapját képező, és ezáltal minden élőlény legkiválóbb részét jelentő halhatatlan, értelmes lelket a Démiurgosz a kozmikus lélek mintájára alkotja meg, másrészt pedig etikai értelemben, hiszen ez az élőlények legkiválóbb alkotóelemének legkiválóbb működését testesíti meg, ezzel célt és példaképet szolgáltatva az élőlények számára a tökéletesedés felé vezető úton, és mozgásával egyszersmind támogatva is a lelkek felemelkedését, amennyiben intellektuális táplálékkal szolgál számukra.

A dialógus második felében Timaiosz részletesen ismerteti, hogyan hajtották végre a teremtett istenek a Démiurgosz utasításait, megformálva a paradigmatis halandó testet, az emberét, majd táplálékot készítve neki, hogy támogassák kiszolgáltatott helyzetében.

Miután pedig a halandó élőlény minden része és tagja összenőtt, mivel életét szükségképp tűzben és levegőben kell eltöltenie, és ezek által bomlasztva és elnyűve pusztul, az istenek támaszt gondoltak ki számára. Az emberi természettel rokon természetet sarjasztottak, amit azonban, hogy más élőlény legyen, más formákkal és érzékletekkel láttak el. Ezek a most szelíd fák, növények és magvak, amelyek a földművelés által tenyésztve meg vannak szelídítve számunkra. Hajdan azonban csak vad fajtaik voltak meg, melyek régebbiek a szelídeknel. Minden, aminek csak része van az életben, joggal és helyesen nevezhető élőlénynek, az itt tárgyalt növények pedig részesednek a lélek harmadik fajtájában, melyről elmondtuk, hogy a rekeszizom és a köldök között székel; sem véleményben, sem meggondolásban, sem pedig értelemben nincs semmi része, csupán kellemes és fájdalmas

éretetekben és vágyakban. Elszenvedő félként tesz ugyanis mindent, hiszen alkata természetétől fogva nem engedi meg, hogy önmagában, maga körül forogva, a kívülről érkező mozgást elhárítsa, és saját mozgását kifejtve bármi önmagára vonatkozót felfogjon és fontolóra vegyen. Ezért él ugyan s nem más, mint élőlény, ugyanakkor viszont mozdulatlan és szilárdan kötik gyökerei, az önmozgástól ugyanis meg van fosztva. (76e-77c)⁶

Timaiosz élőlénynek nevezi a növényeket, arra számítanánk tehát, hogy ugyanazt fogja elmondani róluk, mint a többi élőlényről, tehát hogy halhatatlan lélekkel rendelkeznek, azaz értelmesek és önmozgatók, részt vesznek a lélekvándorlásban, és hozzájárulnak az élőlények fajainak a kozmikus élőlény teljességét alkotó sokaságához. Timaiosz azonban minden ponton ellentmond a várakozásainknak: noha leszögezi, és ismételten hangsúlyozza, hogy a növények nagyon is élőlények, ugyanakkor kertelés nélkül, világosan kijelenti, hogy sem az önmozgató képességével, sem halhatatlan lélekkel nem rendelkeznek, ebből pedig egyenesen következik, hogy a lélekvándorlásnak sem lehetnek alanyai. Mi több, úgy tűnik, az élőlények fajainak a kozmikus élőlény teljességét alkotó sokaságához sem tartoznak hozzá.⁷ Meglepő módon tehát, noha élőlények révén a növények a korábbiakban kimerítően leírt élővilág részei, nem rendelkeznek ugyanakkor azon tulajdonságok egyikével sem, amelyek az összes többi élőlényt jellemzik, és amelyek ezáltal, ahogy korábban láttuk, az élővilág rendszerének gerincét képezik.

6 επειδή δὲ πάντ' ἦν τὰ τοῦ θνητοῦ ζώου συμπεφυκότα μέρη καὶ μέλη, τὴν δὲ ζωὴν ἐν πυρὶ καὶ πνεύματι συνέβαινεν ἐξ ἀνάγκης ἔχειν αὐτῷ, καὶ διὰ ταῦτα ὑπὸ τούτων τηκόμενον κενοῦμενόν τ' ἔφθινεν, βοήθειαν αὐτῷ θεοὶ μηχανῶνται. τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης συγγενῆ φύσεως φύσιν ἄλλαις ιδέαις καὶ αἰσθήσεσιν κεραννόντες, ὅσθ' ἕτερον ζῶον εἶναι, φυτεύουσιν: ἃ δὴ νῦν ἡμεῖρα δένδρα καὶ φυτὰ καὶ σπέρματα παιδευθέντα ὑπὸ γεωργίας τιθασῶς πρὸς ἡμᾶς ἔσχεν, πρὶν δὲ ἦν μόνα τὰ τῶν ἀγρίων γένη, πρεσβύτερα τῶν ἡμέρων ὄντα. πᾶν γὰρ οὖν ὅτιπερ ἂν μετὰσχη τοῦ ζῆν, ζῶον μὲν ἂν ἐν δίκῃ λέγοιτο ὀρθότατα: μετέχει γὰρ μὴν τοῦτο ὃ νῦν λέγομεν τοῦ τρίτου ψυχῆς εἶδους, ὃ μεταξὺ φρενῶν ὁμφαλοῦ τε ἰδρῶσθαι λόγος, ᾧ δόξης μὲν λογισμοῦ τε καὶ νοῦ μέτεστιν τὸ μηδὲν, αἰσθήσεως δὲ ἠδείας καὶ ἀλγεινῆς μετὰ ἐπιθυμιῶν. πάσχον γὰρ διατελεῖ πάντα, στραφέντι δ' αὐτῷ ἐν αὐτῷ περὶ ἑαυτοῦ, τὴν μὲν ἔξωθεν ἀποσαμένῳ κίνησιν, τῇ δ' οἰκείᾳ χρησαμένῳ, τῶν αὐτοῦ τι λογισασθαι κατιδόντι φύσει οὐ παραδέδωκεν ἢ γένεσις. διὸ δὴ ζῆ μὲν ἔστιν τε οὐχ ἕτερον ζώου, μόνιμον δὲ καὶ κατερριζωμένον πέπηγον διὰ τὸ τῆς ὕψ' ἑαυτοῦ κινήσεως ἔστερησθαι.

7 Első közelítésre ugyan magától értetődőnek tűnhet, hogy a növények, élőlények révén, részét képezik az élőlények fajainak. Timaiosz azonban egyszer sem említi őket a fajok teljessége kapcsán, és nem is nevezi a növényeket az élőlények fajának, és több ízben is szembeállítja a növényeket a többi halandó élőlényvel. Ahogy láttuk, pontosan ezt teszi a növények leírásának kezdetén, és így szerepelnek a Démiurgosz teremtett istenekhez intézett beszédében is, ahol arra utasítja őket, „alkossanak és formáljanak élőlényeket, és táplálékot adva növesszék őket” (saját kiemelés). Hogyha komolyan vesszük a növények természetének a többi élőlénytől vett különbözőségét, nem is meglepő, hogy minden, a többi élőlényt jellemző tulajdonság hiányában a növények nem alkotják az élőlények egy fajtáját. Az ellenkező álláspontért lásd Sedley 2007, 127. 74j: Sedley úgy látja, a növények az élőlények négy fajához tartoznak. Álláspontját azzal indokolja, hogy amennyiben a növények nem lennének élőlények, a kozmosznak az élőlényeket és a növényeket egyaránt felölölő, magasabb *genosz* másának kellene lennie.

A megfogalmazás azt sugallja, tanácsstalanságunkkal nem vagyunk egyedül; Timaiosz dilemmához érkezett: egyrésztől evidensnek tűnik, hogy a növények élnek, tehát nem lenne jogos megtagadni tőlük az életet, ugyanakkor viszont az is világos, hogy nem alkalmazható rájuk a többi élőlényre általánosan jellemző leírás, mivel nem rendelkeznek azon funkciók egyikével sem, amelyek azokra mind jellemzőek. Timaiosz mindezek ellenére megpróbálkozik vele, hogy a növények életét elméleti keretbe illessze. Állítását tehát érvel támogatja meg: „Mindent, ami csak részesedik az életben, jogosan és helyesen nevezünk élőlénynek, az itt tárgyalt növények pedig részesednek a lélek harmadik formájában [...]”.

Mivel láttuk, hogy amit Timaiosz itt az életről mond, első látásra semmiképp sem illeszkedik a korábban az élőlényekről mondottakhoz, természetesnek tűnik, hogy feltételezzük, az új leírás célja az, hogy helyettesítse a korábit, azaz megmutassa: amit a korábbiak alapján az étellel azonosítottunk, valójában nem, vagy nem teljes egészében képezi részét az élet lényegének, és ennek megfelelően az élőlényeknek a kozmoszban elfoglalt helye, csakúgy mint az életnek magának a kozmikus élőlény felépítésében betöltött szerepe más, mint eddig gondoltuk. Az állítást két különböző módon értelmezhetjük: olvashatjuk úgy, mint ami kifejezetten a vágyakozó lélekre vonatkozik, vagy érthetjük tág értelemben, mint ami általában a lelket érinti. Utóbbi esetben élőlénynek lenni annyit tenne, mint lélekkel, azaz annak bármely fajtájával rendelkezni, míg az előbbi esetben az élőlények kifejezetten a vágyakozó lélek résznek és funkcióinak köszönhetnék az életüket. A helyzet annyiban különbözik a korábitól, hogy az életnek ebben az esetben nemcsak az értelemről, hanem az önmozgástól is el kellene különülnie.

A kérdés mindkét esetben ugyanaz: jellemző-e az adott tulajdonság minden látható élőlényre? Míg az általános olvasat esetében a válasz egyértelműen igenlő, hiszen minden látható élőlény rendelkezik lélekkel, a specifikus olvasat esetében a helyzet korántsem ennyire egyszerű. A lélek harmadik formája, a vágyakozó lélek funkcióját Timaiosz korábban a táplálkozásban és az ehhez kapcsolódó fájdalomban és élvezetben határozta meg. Újra felmerül tehát a lehetőség, hogy értelem és élet valójában nem lényegi, elidegeníthetetlen kapcsolatban állnak egymással, hanem az élet egy kevésbé összetett, alacsonyabb szintű jelenség, amely a magasabb rendű funkciók (mozgás és értelem) szükséges, de nem elégséges feltétele. Az olvasat újbóli, és ezúttal végleges kizárásához elég, ha felidézünk, hogy a vágyakozó lélek viszonylag későn, az ember halhatatlan lelkének földi testbe helyezésénél jelenik csak meg, mint annak specifikus célokot szolgáló kiegészítése, amit a teremtett istenek „építenek hozzá” a halhatatlan lélekhez, hogy annak földi céljait, elsősorban táplálkozását szolgálja, amire azért van szüksége, mert ki van téve a szabadon szálló elemi részecskék szünet nélküli ostromának, ami megállás nélkül rombolja a testét, és a pusztulás elkerülése érdekében folyamatosan

pótolnia kell a veszteséget.⁸ A kozmosz és az égitestek ezzel szemben nincsenek kitéve ennek a hatásnak, így nekik nincs szükségük táplálékra. Az égitestek esetében nem is találjuk a szövegben jelét, hogy rendelkeznének az alsó lélekrészekkel, vagy funkcióik bármelyikével. A kozmikus élőlény esetében más a helyzet, Timaiosz ugyanis a kozmosz testének leírásakor meglepő módon annak jellemzői között említi a táplálkozást, azzal a kitével, hogy a természete más, mint a földi táplálkozása, amennyiben sem táplálék bevitelére nem szorul rá, sem eltávolítandó felesleget nem termel, mivel tökéletesen önellátó.

Kívülről is körben teljesen simára dolgozta ki sokféle okból. Először is szemre nem volt szüksége, hiszen semmi látható dolog nem maradt kívül; de hallásra sem, mert hallható sem maradt rajta kívül, és levegő sem terült el körülötte, mely belégzést igényelt volna, sem semmiféle szervre nem szorult, amellyel a táplálékot magához vegye, s a már megemésztettet eltávolítsa. Mert semmi sem távozik el belőle és nem is jut belé sehonnán – hisz nincs is, ami bejuthasson –, mert tervszerű művészet folytán olyan lett, hogy önmagát táplálja saját bomlásával, és minden hatás és minden cselekvés benne és maga által történik. (33b7-d1)⁹

Timaiosz a kiszolgáltatottságot a tökéletlenséggel azonosítja, könnyen érthető tehát, hogy a teremtmények legjobbika, a kozmosz nem szorulhat rá a kívülágra. Önmagában kifejezetten meglepő azonban már az is, hogy a kozmosz rendelkezik a táplálkozás akármilyen formájával, hiszen, ahogy láttuk, Timaiosz a táplálkozás funkciójaként a test felületén az elemek által végzett rombolás ellensúlyozását határozta meg, a kozmoszról pedig korábban világosan és egyértelműen kijelentette, egyedi és egyedülálló, környezettel nem rendelkezik, az elemeket pedig maradéktalanul magába foglalja, azaz rajta kívül nincsen semmi sem, ami kárt okozhatna a testében. A kozmosz ennek megfelelően maradéktalanul egészséges, és felépítésének és a látható dolgokhoz fűződő viszonyának köszönhetően a dolgok természetes rendje szerint nincs kitéve a pusztulásnak.¹⁰ Ezen a ponton tehát nehezen érthető, miért nem vonatkozik pontosan ugyanaz az érvelés a

⁸ 76e-77a.

⁹ λείων δὲ δὴ κύκλω πᾶν ἔξωθεν αὐτὸ ἀπηκριβοῦτο πολλῶν χάριν. ὀμμάτων τε γὰρ ἐπεδεῖτο οὐδὲν, ὄρατον γὰρ οὐδὲν ὑπελείπετο ἔξωθεν, οὐδ' ἀκοῆς, οὐδὲ γὰρ ἀκουστόν: πνευμά τε οὐκ ἦν περιστὸς δεόμενον ἀναπνοῆς, οὐδ' αὖ τις ἐπιδεῖς ἦν ὄργανον σχεῖν ἢ τὴν μὲν εἰς ἑαυτὸ τροφὴν δέξοιτο, τὴν δὲ πρότερον ἐξικμασμένην ἀποπέμψοι πάλιν. ἀπῆει τε γὰρ οὐδὲν οὐδὲ προσῆειν αὐτῷ ποθεν—οὐδὲ γὰρ ἦν—αὐτὸ γὰρ ἑαυτῷ τροφὴν τὴν ἑαυτοῦ φθίσιν παρέχον καὶ πάντα ἐν ἑαυτῷ καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ πάσχον καὶ δρῶν ἐκ τέχνης γέγονεν: ἠγήσατο γὰρ αὐτὸ ὁ συνθεὶς αὐταρκες ὄν ἄμεινον ἔσεσθαι μᾶλλον ἢ προσδεῖς ἄλλων.

¹⁰ A kozmosz testét összekötő arányok meglepő módon olyan erős köteléket biztosítanak számára, amelyet természetes, a rendezett kozmosz részét képező hatás nem, csak maga a Démiurgosz tudna felbontani, őt viszont maradéktalan jósa meggátolja ebben (32c1-5).

kozmosz táplálkozására, mint ami a külső érzékszerveinek hiányát magyarázza: nincs rá szüksége, hiszen nem található rajta kívül semmi. A kérdésre visszatérek a későbbiekben.

Miután tehát vágyakozó lélekrésszel csak az élőlények három szublunáris neme és a növények rendelkeznek, ez nem lehet az a jellemző, amely révén az élőlények általában részesülnek az életben. Úgy tűnik tehát, vissza kell térnünk az első megoldáshoz: az köti össze az összes élőlényt, hogy valamilyen értelemben mindannyian rendelkeznek lélekkel, azaz a kozmosz és az égítetek kizárólag halhatatlan lélekkel, az ember és az állatok mindhárom lélekrésszel, a növények pedig egyedül a vágyakozó lélekkel.

Fontos megjegyezni, hogy Timaiosz nem kelti azt a benyomást, hogy elégedett lenne a megoldásával: a növényekre vonatkozó gondolatait azzal zárja, hogy megismétli korábbi állítását, miszerint a növények élnek, tehát nem lehetnek mások, mint élőlények, habár az önmozgató képességével nem rendelkeznek. Nyugtázza tehát, hogy a növények mint élőlények leírásával eltér a korábbiaktól, a kérdést ugyanakkor lezártnak tekinti, és nem próbálkozik meg vele, hogy a két leírást az elmondottaknál jobban közelítse egymáshoz, mi több, semmi jelét nem adja, hogy a problémát égetőnek látná, és ezért a kiküszöbölését fontosnak tartaná.

Úgy tűnik viszont, van egy meglehetősen komoly probléma, ami miatt az általánosabb olvasat sem nyújt kielégítő megoldást a problémára, mégpedig az, hogy bár a vágyakozó lélek kétség kívül szintén lélek, azonban mégsem ugyanabban az értelemben az, mint a halhatatlan lélek. Az a feltételezés, hogy a vágyakozó lélek ugyanúgy lélek, mint a halhatatlan lélek, tehát a jelenléte ugyanúgy az élet jelenlétével járhat, feltételezi, hogy a három lélekrész egyenrangú és egymástól független, annyiban legalábbis biztosan, hogy képesek egymás nélkül létezni. A platóni kontextusban ez a feltételezés meglepően hat, az alsó, halandó lélekrészek ugyanis ezt a helyet leszámítva egyszer sem szerepelnek önállóan, az értelmes lélek nélkül, az utóbbi viszont gyakran, ahogy itt is, megjelenik önmagában. Timaiosz itt a megszokottnál is jobban kiemeli a lélekrészek viszonyának aszimmetrikus jellegét, mikor az alsó lélekrészeket mint a teremtett istenek által a halhatatlan lélekhez annak a halandó testbe érkezésekor „hozzáépített” kiegészítéseiként ábrázolja, funkcióikat pedig az értelmes lélek viszonyában írja le.¹¹

A modern szakirodalom legnépszerűbb megoldása a növények bizonytalan helyzetének feloldására az, hogy feltételezik, a növények valamilyen szokatlan módon mégiscsak beleillenek Timaiosz korábbi leírásába, mégpedig úgy, hogy a növények egy másik, értelmes élőlényhez tartoznak. Filip Karfik így egy rövid megjegyzésben azt javasolja, tekintsünk a növényekre a Föld részeiként, míg Amber Carpenter elképzelése szerint „a növények fizikai és lelki funkcióikkal az intelligens egész [értsd: a kozmosz] révén

¹¹ Filip Karfik szerint a lélekrészek önállósága annyira minimális, hogy akkor értjük meg leginkább Timaiosz elképzelését, hogyha úgy gondolunk rájuk, mint a halhatatlan lélek és a különböző testrészek kölcsönhatásainak színtereire (Karfik 2005, 215).

rendelkeznek, amelynek felépítéséhez hozzájárulnak.”¹² Ez az olvasat számos problémát megold és érdekes következményekkel jár, gyökerei azonban nem magában a szövegben, hanem Plótinosz *Timaiosz*-értelmezésében keresendők.¹³ Ahogy a korábbiakban láttuk, Timaiosz, ha úgy is tűnik, hogy megállapítja az élőlények két fajtájának leírása közötti feszültséget, nem tesz kísérletet annak feloldására. Az olvasat ettől függetlenül, mint a szöveg koherenciáját erősítő, másodlagos kiegészítés, mindenképp fontos.

Ez a megoldási javaslat felvet két kérdést: először is, melyik intelligens élőlényhez kapcsolódnak a növények, a Földhöz vagy a kozmosz mint élőlény egészéhez? Másodszor pedig: milyen értelemben részesednek a növények a hordozójuk intelligenciájában? Timaiosznak az égitestek felépítéséről adott leírása meglepően fukar, az első kérdés eldöntése ezért nehéz. Úgy tűnik, egyetlen okunk van rá, hogy közvetlen hordozójuk, a Föld helyett a kozmosz szerves részeiként tekintünk a növényekre, ez pedig a kozmikus élőlény fent említett, rejtélyes táplálkozása. Timaiosz ugyanis a növények rendeltetését a táplálkozásban azonosította, az égitestek esetében pedig, ahogy említettem, nem tudunk hasonló funkcióról.¹⁴ Amennyiben azonban közvetlenül a kozmosz mint élőlény részeiként tekintünk a növényekre, egy lépéssel közelebb jutunk a kozmosz rejtélyes táplálkozásának megfejtéséhez.

Ami a növények kozmikus intelligenciában való részesedésének természetét illeti, a válasz magától értetődőnek tűnhet, hiszen a növények nemcsak hogy részesednek a kozmikus lélekben, hanem, ahogy Timaiosz fogalmaz, a kozmosz testének részeiként a kozmikus lélek „átszövi” őket.¹⁵ Timaiosz azonban ezt a kozmosz egészéről mondja, a megállapítás így nem csak a növényeket érinti, hanem az összes élőlényt, és általában mindent a kozmoszban, hiszen a kozmosz egésze egy összefüggő élőlény, tehát minden, ami látható, a kozmosz testének része, amit pedig teljes egészében átsző a kozmikus lélek. Hogyha a növények és a kozmikus lélek ebben az értelemben kapcsolódnak egymáshoz, a kérdés megfordul, és ahelyett, hogy hogyan részesedhetnek a növények a kozmosz értelmes lelkében, a probléma az lesz, hogy miért nem részesedik ugyanúgy minden és mindenki más is; pontosabban, mivel tudjuk, hogy minden más is részesedik

12 Carpenter 2010, 300.

13 Plótinosz *Timaiosz*-értelmezése részletes, önálló elemzést érdemelne, ez azonban meghaladná a jelen írás kereteit.

14 A teremtett istenek leírása az istenek saját jellemzőinek tekintetében meglepően szűkszavú. A leírásban nem esik szó táplálkozásról, az istenek azonban, csakúgy mint a kozmosz összes többi alkotóeleme, elvileg ugyanúgy ki vannak téve a tűz és a levegő romboló hatásának, mint a halandó élőlények, ezáltal felmerül a kérdés, nincs-e szükségük nekik is táplálkozásra. Erre a kérdésre a szövegben nem találunk választ.

15 *Timaiosz* 36e2-3: ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακεῖσα κύκλω τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα, αὐτῇ ἐν αὐτῇ στρεφομένη, θεῖαν ἀρχὴν ἠρξάτο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον. („A lélek pedig, a kozmosz közepétől annak a pereméig átszöve és kívülről körbefogva azt, önmagában forogva isteni kezdetét adta a szüntelen, értelmes életnek, amely az idő egészére kiterjed.”)

benne, mi teszi a növények kapcsolatát egyedivé? Ami a második kérdést illeti, ahhoz, hogy kielégítő választ találjunk, általánosságban kéne feltennünk a kérdést, milyen értelemben képezik a kozmikus élőlény részét a benne foglalt élőlények, ez pedig meghaladná a jelen írás kereteit.¹⁶ Ezért csak a válasz lehetséges összetevőit vázolnám fel.

A halhatatlan és a vágyakozó léleknek az emberi testben végzett együttműködésének leírásához hasonló jellegű, metafizikai leírást nem kapunk, és egy ilyen típusú leírásnak a szövegben található nyomok alapján való rekonstrukciója, ha nem is lenne reménytelen vállalkozás, túlságosan sok spekulációt vonna magával ahhoz, hogy a szöveg saját értelme szempontjából informatív legyen. Amennyiben tehát ezt az olvasatot kívánjuk követni, alighanem meg kell elégednünk annyival, hogy a növényeket autonómiájuk szintje és természete, valamint a Timaiosz által meghatározott rendeltetésük alapján a kozmosz teleologikus struktúrájában elhelyezzük, azaz meghatározzuk, mennyiben járulnak hozzá a növények Timaiosz kozmoszának jóságához.

A kozmikus olvasat előnye, hogy nem csupán a vágyakozó léleknek a halhatatlan lélek nélküli, önálló létezésének problémájára ad megoldást, hanem a növények státuszával kapcsolatos további két nehézségre is megoldást kínál. Először is, bár értelmes lélek híján nem lehetnek a lélekvándorlás alanyai, a kozmosz részeként azonban a kozmosznak a lélekvándorlásban résztvevő élőlények felett gyakorolt gondoskodásának elemeivé válnak. Míg az égitestek értelmi táplálékkal szolgálnak a halhatatlan lelkek számára, amennyiben láthatóvá teszik a kozmikus lélek szabályos körmozgásait, és ezzel célt jelentenek és utat mutatnak az emberi léleknek a tökéletesedés felé vezető úton, addig a növények testi táplálékot nyújtanak a földi halandók folytonosan pusztuló teste számára, ezzel egyfelől megkönnyítve és megnyújtva az életüket, másfelől pedig morális értelemben is segítséget nyújtva. Növények híján egymást kéne felfalniuk, ezzel pedig minden bizonnyal rontanának a helyzetükön. Másodszor pedig azt is világossá teszi, Timaiosz miért nem említi a növényeket a kozmikus élőlény teljességét alkotó fajok között, a kozmikus élőlény részeiként ugyanis nem képeznek önálló fajt.

A kozmikus olvasat bevallott hátránya azonban, hogy míg kiküszöböli a problémát, amelyet a vágyakozó lélek önálló létezése jelentene, ugyanakkor generál egy másik, ha-

16 A Kozmikus Élőlény és a benne foglalt élőlények viszonya problematikus pont a szövegben. A nehézség itt releváns vetülete a Kozmikus Lélek és az egyéni lelkek viszonya, valamint a Kozmikus Élőlény és az egyedi élőlények funkcionális kapcsolata. Egyrészt a Kozmikus Lélek a Kozmosz egészét átszövi, és ezáltal minden egyes élőlényben jelen van (36d8-e5), ez pedig azt sejteti, hogy a Kozmosz egésze egyetlen, összefüggő funkcionális egységet alkot. Másrészt viszont az élőlények saját lélekkel rendelkeznek, az univerzum (a növényeket leszámítva) mindannyiukat érintő törvénye pedig az egyéni lelkek autonómiáján alapszik (41d4-42d2, vö. 90e1-92c3). A nehézséget súlyosbítja, hogy ez tükröződik a Kozmikus Lélek két funkciója, a rendezett, arányos mozgás és a paradigmaticus gondolkodás közötti feszültségben: míg az első elsősorban az égitestek mozgásában érhető tetten, és megfelel a Kozmikus Lélek korábban leírt, szalagszerű kialakításának (36b6-c4), a másodiknak ugyanakkor tárgyát képezi a Kozmosz minden eleme (37a2-b3), és ennek megfelelően feltételezi, hogy a Kozmikus Lélek a Kozmosz egészében jelen van.

sonló problémát, a növények ugyanis így, noha nem a korábban felvázolt értelemben, vágyakozó lélekrészük magányossága folytán, köztes természetük okán azonban mégis egyediek: noha elkülönülnek egymástól és a többi élőlénytől, valamint saját lélekkel és saját célokkal rendelkeznek, ugyanakkor mégsem önálló élőlények. A növények helyzetének kozmikus olvasata ennek ellenére értékes alternatíva, hiszen ha nem is mentes a nehézségektől, még így is fontos előnye, hogy nem mond ellent majdnem minden másnak, amit Platón itt és a többi dialógusban az életről és a lélekről ír, továbbá a kozmikus élőlény egyébként rejtélyes táplálkozására is plauzibilis magyarázatot ad.

Ahogy láttuk, a lelket és az életet mint szükségszerű tényezőket vezet be Timaiosz, részét képezik tehát annak a feltételrendszernek, amely jelenléte mellett alakította ki a Démiurgosz a lehető legjobb kozmoszt. Arra azonban nem tér ki, miért és milyen értelemben szükséges a lélek az értelem számára. A növények leírásával Timaiosz ehhez a kérdéshez tér vissza. Azt várnánk, az élőlények egyetlen értelemmel nem rendelkező fajtájaként a növények alkalmat szolgáltatnak Timaiosz számára, hogy megmutassa, milyen viszonyban áll egymással a lélek és az értelem. A cikkben megmutattam, hogy noha Timaiosz a növények jellemzésénél egyértelműen új szemszögből mutatja be a lelket és az életet, ennek az új nézőpontnak az élőlényekről a korábbiakban elmondottakkal való összeegyeztetése komoly problémákat vet fel. Hangsúlyoztam, hogy arra a módra, ahogyan a növények élnek, nem tekinthetünk úgy, mint ami az élet általános alapját képezi, és amelynek jelenléte ezáltal megkülönböztetné az élőt az élettelemtől, sőt, a növényeket ebben az értelemben meglehetősen nehéz egy tető alá hozni a többi élőlényvel. Ezt csak úgy tudjuk elérni, hogyha az életnek egy minimális, általános meghatározását feltételezzük, és még ez a megoldás is problematikus, mivel elválasztja az életet mind az értelemtől, mind az önmozgástól, és ezáltal a platóni lélekfilozófia központi eleminek mond ellent. Végül megvizsgáltam egy, a modern szakirodalomban a növények különbözőségének mérséklésére javasolt megoldást, és röviden felvázoltam, mennyiben változtatja meg ez az olvasat a kozmosz mint élőlény természetét és a részeit alkotó élőlényekhez fűződő viszonyát. Ami az élet és az értelem viszonyát és az élet lényegi, azt az értelemtől elválasztó természetét illeti, a növények sajnálatos módon nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Amennyiben azonban követjük helyzetük és szerepük kozmikus olvasatát, segítenek jobban megérteni a kozmosz mint élőlény természetét.

Bibliográfia

- Broadie, Sarah. 2012. *Nature and Divinity in Plato's Timaeus*. New York (NY): Cambridge University Press
- Carpenter, A. D. 2010. „Embodied Intelligent (?) Souls: Plants in Plato's »Timaeus«.” *Phronesis* 55/4: 281–303.
- Cornford, Francis M. 1937. *Plato's Cosmology*. Indianapolis (IA): Hackett Publishing Company
- Johansen, Thomas 2004. *Plato's Natural Philosophy: A Study of the Timaeus-Critias*. Cambridge University Press.
- Karfik, Filip. 2005. „What the Mortal Parts of the Soul Really Are.” *Rhizai* 2/2: 197–217.
- Karfik, Filip. 2014. „L'âme du monde: Platon, Anaxagore, Empédocle.” *Études platoniciennes* 11. [<http://etudesplatoniciennes.revues.org/572>] (2017.01.19.)
- Menn, Stephen. 1995. *Plato On God as Nous*. South Bend (IA): St. Augustine's Press.
- Plato. 1902. „Timaeus.” In *Platonis Opera*, 4. kötet, szerk. John Burnet. Oxford: Oxford University Press.
- Plato. 2008. *Timaeus and Critias*. Ford. Desmond Lee – Thomas Johansen. London: Penguin Books.
- Platón. 1984. „Timaiosz.” In *Platón összes művei*, 3. kötet. Ford. Kövendi Dénes. Budapest: Európa.
- Sedley, David. 2007. *Creationism and Its Critics in Antiquity*. Berkeley (CA): University of California Press.
- Skemp, J. B. 1947. „Plants in Plato's Timaeus.” *The Classical Quarterly* 41/1: 53–60.